

Woorden wisselen

Voor Ariane van Santen

bij haar afscheid van de Leidse universiteit

Redactie

Ronny Boogaart
Josien Lalleman
Marijke Mooijaart
Marijke van der Wal

Ostade (eds.). *Towards a standard English 1600–1800*. Berlin [etc.]: Mouton de Gruyter, 217–242.

Tieken-Boon van Ostade, I. (2006). 'English at the onset of the normative tradition'. In: L. Mugglestone (ed.). *The Oxford history of English*. Oxford [etc.]: Oxford University Press, 240–273.

Tieken-Boon van Ostade, I. (2007). *Louth als icoon van het prescriptivisme*. [Leiden]: Universiteit Leiden. Oratie Leiden.

Tierney, J.E. (ed.) (1988). *The correspondence of Robert Dodsley 1733–1764*. Cambridge [etc.]: University Press. (Cambridge studies in publishing and printing history).

Walpole, H. (1842). *The letters of Horace Walpole, Earl of Orford. Including numerous letters now first published from the original manuscripts*. Philadelphia: Lea & Blanchard.

Yañez-Bouza, N. (2008). 'Preposition stranding in the eighteenth century. Something to talk about?'. In: I. Tieken-Boon van Ostade (ed.). *Grammars, grammarians and grammar-writing in eighteenth-century England*. Berlin [etc.]: Mouton de Gruyter, 251–277. (Topics in English linguistics).

Een historisch-taalvergelijkend perspectief op de Nederlandse woordvorming

Matthias Hüning

Summary

Van Santen en Van der Sijs (2006) have advocated a handbook of the history of Dutch word formation. In this paper I want to second this plea and to add the wish for a comparative perspective on this topic. Comparison of languages (synchronic and diachronic) can serve as a heuristic means to improve our descriptions and to ask the right questions, also with regard to the theoretical implications of the descriptions given. Examples are presented of diverging and converging forces, factors and developments, mainly with regard to the comparison of word formation in Dutch and German, in order to illustrate the point to be made.

1. Inleiding

In navolging van Van Haeringen (1956) krijgt het Nederlands in taalstructureel opzicht vaak een middenpositie toegedicht tussen het Duits aan de ene kant en het Engels aan de andere (vergelijk hiervoor ook Hüning e.a. 2006). De basis daarvoor vormen over het algemeen observaties op het gebied van de morfologie en wel vooral de flexionele morfologie. Zo kunnen we in het commentaar-deel van de MAND, de *Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten*, lezen (De Schutter e.a. 2005:6): 'Het Nederlands staat qua morfologische vormenrijkdom ongeveer halfweg tussen het hedendaagse Engels en Duits, zijn directe buuren onder de Germaanse talen.'

De tweede tak van de morfologie, de woordvorming, moet worden beschouwd als stiefkind van het onderzoek naar het Nederlands in vergelijking met zijn buurtalen, zowel synchroon als diachroon. Het taalvergelijkend onderzoek – zowel het historisch-vergelijkende onderzoek alsook het synchrone contrastieve onderzoek – was in de afgelopen eeuw vooral gericht op fonologische en syntactische verschijnselen en op flexie. Voor de woordvorming is het daarom ook allesbehalve duidelijk of we een middenpositie voor het Nederlands mogen/moeten aannemen. Sterker nog, het is niet eens duidelijk wat de criteria voor een zinvolle vergelijking zouden kunnen zijn.

In aansluiting op Van Santen & Van der Sijs (2006) wil ik in deze bijdrage nog eens de wenselijkheid benadrukken van een historisch-morfologisch handboek van het huidige Standaardnederlands. In hun artikel wijzen Van Santen & Van der Sijs erop dat we voor het Nederlands beschikken over mooie handboeken en naslagwerken voor de woordvorming van het hedendaags Nederlands: het *Morfologisch handboek van het Nederlands* (De Haas & Trommelen 1993), het woordvormingsdeel uit de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (Haeserlyn e.a. 1997) en *The morphology of Dutch* (Booij 2002) bieden prachtige overzichten. Voor de geschiedenis van de Nederlandse woordvorming daarentegen zijn we nog steeds aangewezen op *Schönfelds historische grammatica van het Nederlands* (Van Loey 1970), een waardevol,

maar in veel opzichten verouderd handboek. Daarnaast wijzen Van Santen en Van der Sijs op een aantal detailstudies over bepaalde procédés en bepaalde suffixen, maar een enigszins systematisch en up-to-date overzicht ontbreekt. Ik sluit me daarom graag aan bij de wens om daar verandering in te brengen.

Wat mij betreft zou zo'n handboek zich echter niet exclusief moeten richten op het Nederlands, het zou ook oog moeten hebben voor taalvergelijkende aspecten. Door de ontwikkelingen in het Nederlands te vergelijken en te contrasteren vooral met de ontwikkelingen in nauw verwante West-Germaanse buurtalen, krijgt men mijns inziens een veel beter zicht op de specifieke eigenschappen van de Nederlandse woordvorming en op de diachrone processen die ten grondslag liggen aan de huidige structuur ervan. Synchrone contrasten kunnen vaak vanuit de diachronie als divergenties worden beschreven en inzichtelijk worden gemaakt. Synchrone overeenkomsten kunnen te maken hebben met de gemeenschappelijke oorsprong van twee talen, maar op het gebied van de woordvorming zien we ook vaak convergentie door parallelle ontwikkelingen die niet herleid kunnen worden tot de genetische verwantschap. Ontleningen, taalcontact en wederzijdse invloeden lijken minstens even belangrijk.

In wat volgt zal ik een paar aspecten van een dergelijke vergelijkende benadering op een rijtje zetten. Mijn voorbeelden hebben vooral betrekking op de vergelijking van het Nederlands met het Duits en – in mindere mate – ook met het Engels.

2. Het historisch-vergelijkende perspectief op de Nederlandse woordvorming

Om de woordvormingsmogelijkheden van twee talen met elkaar te vergelijken kunnen we verschillende invalshoeken en analyseniveaus kiezen. Het minst aantrekkelijk lijkt een woord-voor-woord-vergelijking, een vergelijking van individuele woorden die in formeel opzicht equivalent zijn en/of die functioneren als elkaars vertaalequivalenten. Een dergelijke vergelijking leent zich niet voor generalisaties en de analyse van de individuele lexicale eigenschappen van woorden behoort eerder bij de taken van de lexicograaf dan bij de taken van de morfoloog. Toch zijn lexicografie en lexicale morfologie natuurlijk nauw met elkaar verweven, zoals Ariane van Santen (2007) terecht opmerkt, al was het maar omdat individuele woorden vaak aanknopingspunt kunnen zijn voor (analogische) nieuwvormingen.

Afhankelijk van het doel van de vergelijking kunnen we kiezen voor een semasiologische analyse, waarbij we een bepaald woordvormingsprocédé onder de loep nemen en vergelijken met een (formeel) equivalent procédé in een andere taal. Zo is er bijvoorbeeld veel onderzoek gedaan naar de betekenis(sen) van deverbale nomina op *-er*. Deze zogenoemde *nomina agentis* vertonen in het Nederlands en in het Duits, maar ook in veel andere talen, in hoge mate vergelijkbare polyseme gebruiksmogelijkheden. Maar ook het omgekeerde perspectief lijkt veelbelovend voor vergelijkende studies: uitgaande van bepaalde functies of betekenissen kijken we dan naar de woordvormingsmiddelen die ter beschikking staan om deze functies/betekenen te realiseren. Zo kan men bijvoorbeeld kijken naar de verschil-

len en overeenkomsten in woordvormingsmiddelen voor de vorming van vrouwelijke persoonsnamen, waarbij het Duits met zijn haast onbeperkt productieve suffix *-in* zich duidelijk onderscheidt van het Nederlands, waar naast *-in* diverse andere (en productievere) mogelijkheden en suffixen ter beschikking staan. De beide benaderingen, de semasiologische en de onomasiologische, sluiten elkaar natuurlijk niet uit, ze moeten complementair worden toegepast wanneer we een goed beeld willen krijgen van de verschillen en de overeenkomsten tussen (twee) talen op het gebied van de woordvorming.

In zijn overzicht van convergentie en divergentie in de woordvorming van de Romaanse talen wijst Rainer (2008) er terecht op dat de vraag naar de oorzaken van het ontstaan en de verandering van woordvormingsprocédés vaak niet met enige zekerheid kan worden beantwoord. Daarom vinden we ook lang niet altijd goede verklaringen voor divergerende (of convergerende) ontwikkelingen in de morfologie van twee of meer talen. Over het algemeen lijken dezelfde factoren van belang die ook een rol spelen in de geschiedenis van afzonderlijke woorden. Rainer noemt onder andere de volgende factoren: communicatief nut en communicatieve behoeften, taaleconomische redenen, taalcontact en prestige van een bepaalde vorm. Het is echter vaak heel lastig om dergelijke factoren op een plausibele manier te koppelen aan de geobserveerde veranderingen. Toch proberen onderzoekers om dergelijke factoren te identificeren, factoren die mogelijk of waarschijnlijk een rol hebben gespeeld in een bepaalde verandering om daarmee te komen tot een goed begrip van dat specifieke proces en ook van taalverandering in het algemeen.

Taalvergelijking kan hierbij dienen als heuristisch middel om dergelijke factoren te identificeren of ook om hun vermeende rol te falsificeren. En soms dient taalvergelijking ook alleen om duidelijk te maken dat alles ook heel anders had kunnen lopen. Taalverandering is – net als veel andere sociale processen – vaak onberekenbaar en de rol van het toeval mag volgens mij niet worden onderschat. Hierbij moeten we echter rekening houden met de mogelijke juistheid van een uitspraak van Hillenius: 'Het woord toeval bestaat alleen omdat onze hersens te klein zijn om alle samenhangen te begrijpen.'¹

2.1. Divergentie

Hoewel het Nederlands en het Duits met betrekking tot de inventaris van woordvormingsmiddelen (affixen, procédés) over het algemeen zeer op elkaar lijken, kunnen we zelfs bij deze nauw verwante talen soms opvallende hiaten in een van de talen constateren. Zo heeft het Nederlands een prefix *her-* dat in het Duits en in de andere Germaanse talen ontbreekt (*herontdekken* – *wieder entdecken*, *heropenen* – *wieder eröffnen*, *herbeschikken* – *neu ordnen*, et cetera). We vinden al in het Middelnederlands bewijsplaatsen voor *her-*, maar de etymologie van dit prefix is niet helemaal duidelijk; men vermoedt dat het teruggaat op het Franse *re-*.

1 'Vergelijk Dick Hillenius' essay 'Toeval bestaat niet' (Hillenius 1986:157).

Andersom ontbreekt in het hedendaags Nederlands bijvoorbeeld een tegenhanger voor het Duitse verbale prefix *zer-* (*zerbrechen*, *zerreißen*, *zerstören*). Anders dan bij *her-* (dat in de andere talen nooit bestaan heeft) maakt een blik in de taalgeschiedenis duidelijk dat deze tegenhanger er wel degelijk geweest is en dat die in het Middelnederlands ook nog frequent gebruikt is. Het Middelnederlands had namelijk een prefix *te-* dat met betrekking tot de formele en de semantische mogelijkheden als direct equivalent van het Duitse *zer-* kan gelden (Middelnederlands *tebreken*, *teriten*, *testoren*). Een nauwkeurige historische analyse kan factoren identificeren die naar alle waarschijnlijkheid geleid hebben tot het verlies van deze morfologische mogelijkheid in het Nederlands en laat zien hoe de functies van het procédé zijn overgenomen door andere talige middelen (onder andere constructies met *stuk/kapot* + werkwoord). Vooral het feit dat in het Nederlands, anders dan in het Duits, de vorm van het prefix identiek was aan die van het voorzetsel/de infinitiefmarkeerder *te* stond de productiviteit van het procédé in de weg. In het Duits kwam er een splitsing: Middelhoogduits *ze* versmolt als prefix met *er-* tot *zer-*; terwijl het als voorzetsel tot *zu* werd (vergelijk Hüning 1997).

Dergelijke divergenties kunnen echter in de vergelijking van het Nederlands en het Duits als uitzondering worden beschouwd. Veel vaker vinden we het geval dat een morfologisch procédé in principe in beide talen bestaat, maar taalspecifiek bepaalde eigenschappen heeft die leiden tot een contrast tussen de twee talen. Dat kan de vorm betreffen, maar ook de betekenis, het toepassingsdomein of de productiviteit. Zo zijn woordvormingselementen natuurlijk onderhevig aan klankveranderingen, waardoor verwante talen vaak affixen hebben die etymologisch met elkaar geïdentificeerd kunnen worden, maar die nu qua klankvorm van elkaar verschillen (zoals in het geval van Nederlands *-lijk*, Hoogduits *-lich* en Engels *-ly*). Ook kunnen er varianten ontstaan van een suffix die taalspecifiek zijn, zoals het allomorfe *-aar* naast het suffix *-er* in het Nederlands.

Interessanter zijn echter in mijn ogen andere aspecten van divergentie, die te maken hebben met de gebruiksmogelijkheden van een procédé. Rainer (2008) wijst erop dat een van de belangrijkste redenen voor divergentie in de woordvorming ligt in het feit dat woordvormingsprocédés makkelijk 'semantische fragmentatie' vertonen, dat wil zeggen: er ontstaat taalspecifieke polysemie op woordvormingsniveau. Soms leidt dat tot vrij subtiele verschillen. Zo kan het Nederlandse *-vrij* worden gebruikt in de betekenis 'vrij van x' (*koortsvrij*) of 'bestand tegen x' (*kogelvrij*) en een woord als *roestvrij* kan op beide manieren worden geïnterpreteerd. Het Duits kent ook vormingen als *rostfrei*, maar de 'bestand tegen'-betekenis is niet gelexicaliseerd en woorden als *brandfrei*, *kugelfrei*, *einbruchsfrei* (*brandvrij*, *kogelvrij*, *inbraakvrij*) worden daarom niet gevormd met deze betekenis (in het Duits zou dat zijn *brandsicher*, *kugelsicher*, *einbruchsicher*). Bij de beschrijving van het Nederlands zijn we geneigd om deze gebruiksmogelijkheden samen te vatten en als varianten van dezelfde betekenis te beschouwen (zoals in de Dikke Van Dale: 'ook als tweede lid in samenst. [...] die betekenen: het in het eerste lid genoemde niet als tekortkoming hebbend, er niet aan onderhevig, door aangedaan zijn'; Van Dale 2005), maar door de vergelijking met het Duits wordt duidelijk dat we

hier ook twee aan elkaar gerelateerde betekenissen kunnen onderscheiden, waarvan er een niet gerealiseerd wordt in het Duits.

Divergenties kunnen ook het gevolg zijn van de generalisatie en de uitbreiding van het domein van een morfologisch procédé in een van de talen. Een mooi voorbeeld is het Engelse adverbiale suffix *-ly*, dat tegenwoordig vrij systematisch wordt gebruikt om bijvoordelen af te leiden van adjectieven. Terwijl adjectieven in het Nederlands en in het Duits ook zonder vormelijke operatie als bijwoord kunnen worden gebruikt, is dat in het Engels niet meer mogelijk: *an elegant woman – she dresses elegantly* / *een elegante vrouw – ze kleedt zich elegant*. Deze functieuitbreiding en systematisering is overigens ook door Van Haeringen (1956) al – met enige verbazing – geconstateerd; het Duitse *-lich* en het Nederlandse *-lijk* hebben deze ontwikkeling niet meegemaakt. In een wat breder perspectief kan dit verschil tussen het Engels aan de ene kant en het Nederlands en het Duits aan de andere kant worden gezien als indicatie voor een ontwikkeling die het klassieke onderscheid tussen adjectief en adverbium op de helling plaatst (althans voor de beide continentale talen).

Woordvormingsprocédés kunnen (al dan niet onder invloed van andere talen) nieuwe toepassingsmogelijkheden verwerven die taalspecifiek zijn. Zo hebben het Nederlands, het Duits en het Engels alle drie de mogelijkheid om V+N-composita te vormen (vergelijk Gast & Hüning (2008) voor het Duits en voor het Nederlands Van den Toorn (1985)). De semantische relaties tussen werkwoord en nomen zijn daarbij uiteenlopend: het zelfstandig naamwoord kan onder andere verwijzen naar het object van de handeling (*lesboek*, *wegwerpfles*), naar het instrument van de handeling (*eetlepel*, *draagtas*), naar de tijd (*praatavond*, *sterfjaar*) of naar de plaats (*eethuis*, *schuilkelder*). Terwijl dit allemaal determinatieve, endocentrische composita zijn, beschikt het Engels daarnaast over een type dat in het Nederlands en in het Duits afwezig is, de exocentrische samenstellingen van het type *pickpocket*, *breakwater*, *cut-throat*, een type dat in het Middelenlengs is ontstaan, zeer waarschijnlijk onder Franse invloed (denk aan woorden als *brise-glace* 'ijsbreker', *gratte-ciel* 'wolkenkrabber' of *porte-cigarette* 'sigarettenetui').² Er is een enkel oud voorbeeld overgeleverd (bijvoorbeeld het Duitse *Störenfried*, een rustverstoorder, iemand die de vrede verstoort), maar dit type is in het Nederlands en in het Duits nooit productief geworden. De Nederlandse en Duitse equivalenten zijn over het algemeen samenstellende afleidingen (*zakkenroller* in plaats van **steletas*, *golfbreker* / *Wellenbrecher* in plaats van **breekwater*). Andersom kennen het Nederlands en het Duits V+N-samenstellingen die men misschien relationele composita zou kunnen noemen, waarbij de betrekkelijk vage en/of abstracte betekenis van N wordt aangevuld en geconcretiseerd met die van V (in plaats van andersom): *parkeerverbod*, *tapvergunning*, *koopkracht*, *slaapmiddel*, *denkwijze*, enzovoort. Dit vrij recente type (het komt in het Nederlands en in het Duits pas na de

2 In endocentrische samenstellingen fungeert het tweede lid als hoofd. Het bepaalt de woordsoort en de semantische categorie (*leidingwater* is een soort water, een *waterleiding* is een soort leiding). Bij exocentrische samenstellingen is dat niet zo: een *roodborstje* is niet een soort borstje, maar een vogel met een rode borst; Engels *pickpocket* is niet 'a kind of pocket', maar een persoon.

middeleeuwen op) is in het Engels afwezig (**thinkmanner*, **buypower*). Over de reden voor dit contrast kunnen we zonder verder onderzoek alleen maar speculeren.

Ten slotte wil ik erop wijzen dat er ook divergenties zijn met betrekking tot het gebruik dat wordt gemaakt van de ter beschikking staande morfologische processen. Ik noem hier het geval van de A+N-samenstellingen (*kleingeld*, *snelrein*), die niet alleen in het Nederlands maar ook in de andere Germaanse talen een productieve categorie vormen. Er zijn echter grote verschillen met betrekking tot het gebruik dat wordt gemaakt van deze woordvormingsmogelijkheid. Terwijl A+N-composita in het Duits zeer productief worden gevormd, hebben de sprekers van het Nederlands een duidelijke voorkeur voor A+N-syntagma's (*rode/witte wijn* – *Rotwein/Weißwein*, *volle maan* – *Vollmond*, *gele koorts* – *Gelbfieber*, *zwarte markt* – *Schwarzmarkt*, et cetera). We hebben hier niet zozeer te maken met een verschil in productiviteit, maar meer met een verschil in pragmatische bruikbaarheid van de bestaande woordvormingsmogelijkheid voor de benoeming van zaken. Sprekers van het Nederlands (en van het Engels) vinden het samenstellingsprocédé daarvoor niet nodig en gebruiken in plaats daarvan vaker een NP. Ik heb er eerder over gespeculeerd dat er een verband zou kunnen bestaan tussen deze verschillende voorkeuren en de mate waarin de nominale flexie (vooral van het adjectief) is afgebrokkeld (vergelijk bijvoorbeeld Hüning 2009b), maar de diachronie van A+N-composita en -syntagma's moet nog nader worden onderzocht.

Deze voorbeelden kunnen naar ik hoop dienen om een idee te geven van de bandbreedte van diachrone ontwikkelingen die leiden tot fragmentatie en divergentie op het gebied van de woordvorming. Daarnaast zijn er echter ook factoren en ontwikkelingen die talen (weer) dichter bij elkaar brengen, ontwikkelingen die leiden tot convergentie. Het is immers geenszins het geval dat de West-Germaanse talen zich alleen maar verder uit elkaar ontwikkelen, tegengestelde bewegingen kunnen eveneens worden geconstateerd.

2.2. Convergentie

Lang niet alle overeenkomsten tussen de Germaanse talen kunnen worden herleid tot de gemeenschappelijke oorsprong en tot hun genetische verwantschap. Er zijn tal van parallelle ontwikkelingen in deze talen die geleid hebben tot convergentie, sommige daarvan vrij recent. De belangrijkste factoren zijn in dit verband taalcontact en ontlening. Op het gebied van de woordenschat zien we tal van 'internationalismen' en in de woordvorming kunnen we eveneens een groot aantal convergerende ontwikkelingen vinden. In een mooie studie hebben Heine & Kuteva (2006) onlangs nog gewezen op het belang van dergelijke convergerende ontwikkelingen (op verschillende gebieden van de taal) voor een goed begrip van het Europese taallandschap.

Voor het Nederlands heeft Nicoline van der Sijs baanbrekend werk verricht, door de invloeden van andere talen op (vooral) de woordenschat van het Nederlands zeer systematisch te beschrijven. In haar *Leenwoordenboek* (Van der Sijs 1996) geeft zij per taal niet alleen de belangrijkste domeinen waarbinnen ontleningen hebben plaatsgehad, maar ook telkens

een overzicht van de 'geleende woorddelen' in het Nederlands. Convergentie in de woordvorming van twee of meer talen is vaak het gevolg van deze ontlening van woorddelen.

Convergentie komt onder andere tot stand door het grote aantal leenwoorden en affixen uit het Latijn in de talen van Europa. Een zeer prominent achtervoegsel is in dit verband het persoonsnaamvormende *-er/-aar*, dat niet alleen in de Germaanse talen productief gebruikt wordt, maar ook in het Slavisch. Opvallend is daarnaast vooral het grote aantal prefixen uit het Latijn, dat in het hedendaags Nederlands en ook in veel andere (Germaanse) talen productief wordt gebruikt (vergelijk Van der Sijs 1996:112 en volgende). Sommige, zoals *co-*, *dis-*, *post-*, *pre-*, enzovoort, gebruiken we alleen in combinatie met vreemde woorden, maar andere, zoals *contra-*, *extra-*, *inter-*, *multi-*, *quasi-*, *sub-*, *super-*, enzovoort, worden ook met Nederlandse grondwoorden verbonden. Veel van de op deze manier gevormde woorden kunnen gelden als internationalismen, waardoor de Europese talen sterk op elkaar lijken in dit deel van de woordenschat.

Tegenwoordig zijn leenwoorden vaak afkomstig uit het Engels en we nemen ook affixen over uit die taal. Sommige daarvan krijgen een zekere productiviteit, zoals het achtervoegsel *-burger* (*groenteburger*) of de voorvoegsels *pilot-* (*pilotstudie*), *top-* (*topatleet*) of *shit-* (*shitprogramma*). Hierbij valt echter op dat ze (nog?) lang niet zo consequent doordringen in de verschillende talen als de affixen van Latijnse oorsprong. De genoemde affixen vinden we allemaal ook in het Duits, maar een affix als *-gate* is in het Duits niet productief. Anders dan in het Nederlands, waar we incidenteel nieuwvormingen als *WAO-gate* of *Mabelgate* vinden, wordt het in het Duits alleen gebruikt in leenwoorden (zoals *Nipplegate*), Engelse namen voor bepaalde schandalen (vergelijk Hüning 2000). Toch is het onbetwistbaar dat het grote aantal leenwoorden uit het Engels ook weer leidt tot convergentie in de woordenschat van verschillende talen.

Natuurlijk is er niet alleen invloed vanuit de grote, internationale talen, maar ook onderling tussen bijvoorbeeld het Nederlands en het Duits. Voor de Nederlandse woordvorming kunnen sommige affixen vrij eenduidig worden gezien als ontleend aan het Duits (vergelijk Van der Sijs 1996:240 en volgende), zoals *-isch* (*programmatisch*), *-vol* (*sfeervol*) of *-matig* (*cijfermatig*).

De overname van affixen gaat niet direct, maar verloopt – daar is men het over eens – via de ontlening van woorden die gevormd zijn met zo'n affix. Daar heeft Hermann Paul (1920:399) al duidelijk op gewezen:

Es werden immer nur ganze Wörter entlehnt, niemals Ableitungs- und Flexionssuffixe. Wird aber eine grössere Anzahl von Wörtern entlehnt, die das gleiche Suffix enthalten, so schliessen sich dieselben ebensogut zu einer Gruppe zusammen wie einheimische Wörter mit dem gleichen Suffix, und eine solche Gruppe kann dann auch produktiv werden. Es kann sich das so aufgenommene Suffix durch analogische Neubildung mit einheimischem Sprachgut verknüpfen.

Op basis van een paar ontleende woorden kunnen analogische nieuwvormingen worden gevormd: het affix wordt gecombineerd met inheemse grondwoorden. Dit proces is niet alleen vanuit historisch-vergelijkend perspectief interessant, maar het levert mijns inziens ook argumenten op voor een analogiebenadering van de woordvorming als geheel – een theoretisch standpunt dat Ariane van Santen en ik delen (vergelijk onder andere Van Santen 2007).

Heine & Kuteva (2006) gebruiken voor dergelijke verschijnselen de term 'replicatie': in een taal wordt een nieuwe grammaticale structuur (en de bijbehorende betekenis) geïntroduceerd naar het model van een structuur in een andere taal. Deze terminologie is volgens mij ook zeer bruikbaar voor de ontlening van een woordvormingsprocédé. Op basis van ontlening van gelede woorden wordt de structuur van deze woorden in de brontaal overgenomen voor de vorming van nieuwe woorden in de doeltaal. Ontlening is dus de voorwaarde voor de creatie van een nieuwe morfologische structuur die immers (als structuur) niet toegankelijk is voor directe ontlening.

Taalcontact en (wederzijdse) invloeden kunnen ook leiden tot parallelle ontwikkelingen, waarbij niet helemaal duidelijk is of we te maken hebben met ontlening en/of replicatie. Zo heeft het Nederlands een woordvormingsprocédé waarbij een zelfstandig naamwoord en een voltooid deelwoord worden gecombineerd: *computergestuurd*, *watergekoeld*, *zongerijpt*, enzovoort. Dit procédé is in de loop van de vorige eeuw zeer productief geworden (vergelijk Van den Toorn 1984 of Van der Horst & Van der Horst 1999:339). Van der Sijs (1996:299) schrijft: 'Dit procédé is in het Nederlands productief geworden onder invloed van Engelse en Duitse voorbeelden.' Een geval van replicatie dus, lijkt het. Bij nader inzien blijkt echter dat het moeilijk is om een brontaal te identificeren, een taal dus waarin het procédé bestond en productief was en waaruit andere talen het procédé hebben overgenomen. In de Germaanse talen is het procédé in principe oud, maar het leidde er lang een marginaal bestaan. Voor het Middelnederlands zijn er bijvoorbeeld maar een paar woorden overgeleverd (*godgelaten*, *bloetdronken*, *godevolen*, *huusbakken*). Pas vanaf de zestiende/zeventiende eeuw (bijvoorbeeld Luther: *schriftegeleert*) en dan later, vooral in de tweede helft van de twintigste eeuw, wordt het zeer populair en dringt het door in alle Germaanse talen (vergelijk Hüning & Schlücker 2009 en de daar aangehaalde literatuur). Een en ander duidt erop dat we in plaats van duidelijk eenrichtingsverkeer (met één brontaal) eerder te maken hebben met parallelle ontwikkelingen in de diverse talen. Misschien is daarbij voor het Engels de rol van voortrekker weggelegd, maar het lijkt aannemelijk dat het procédé door onderling taalcontact in een soort stroomversnelling terecht is gekomen, met wederzijdse beïnvloeding en versterking van de trend om dit procédé productief te gebruiken. Het aantonen van een dergelijke, indirecte invloed is overigens buitengewoon moeilijk, een 'bewijs' is nauwelijks mogelijk.

Ik heb de indruk dat dit een zeer normale gang van zaken is. Het is lang niet altijd duidelijk of iets werkelijk is overgenomen, ontleend of 'gerepliceerd'. Vaak verloopt de uitbouw van een bestaande mogelijkheid in twee (of meer) verwante talen parallel. De talen kunnen

elkaar wederzijds beïnvloeden en de trend versterken, ook zonder dat er een duidelijke brontaal kan worden aangewezen. Zeker voor de West-Germaanse talen lijkt me meer en nauwkeuriger onderzoek naar dit soort processen zeer gewenst!

3. Besluit

In deze korte bijdrage heb ik een paar aspecten van vergelijkend onderzoek aangestipt die mijns inziens van belang zijn ook voor de historische beschrijving van de woordvorming van één taal, het Nederlands. Dat de Nederlandse woordvorming dringend toe is aan een grondige beschrijving van haar geschiedenis, lijdt volgens mij geen twijfel. Wanneer we dit onderzoeksgebied vergelijken met het onderzoek naar andere aspecten van de historische taalkunde van het Nederlands, maar ook met het onderzoek naar de woordvorming van de omringende talen, dan blijken er grote hiaten van descriptieve en theoretische aard te bestaan. Met de komst van steeds meer historische corpora lijkt het descriptieve doel nu haalbaar. In deze bijdrage heb ik ervoor gepleit om daarbij het taalvergelijkende aspect niet uit het oog te verliezen. De blik over de grens van de eigen standaardtaal relateert sommige abstracties en generalisaties en levert ook in descriptief opzicht een vollediger en beter beeld op. Onder het kopje divergentie heb ik een paar ontwikkelingen de revue laten laten passeren die laten zien dat synchrone contrasten en hun diachrone geschiedenis het inzicht in de (ook synchrone) structuur van het Nederlands kunnen vergroten. En de convergenties tussen het Nederlands en zijn zustertalen plaatsen sommige ontwikkelingen in een groter kader, waardoor ze beter kunnen worden begrepen en ook beter kunnen worden beschreven.

Taalvergelijking is echter geen doel op zichzelf. Het is ook een methode en een middel om theoretische standpunten te verifiëren of zelfs nieuwe theoretische inzichten te verkrijgen. Convergentie en divergentie kunnen in veel gevallen worden gezien en beschreven als toename of als daling van de productiviteit van een woordvormingsprocédé. Vergelijkend onderzoek kan daardoor licht werpen op de notie productiviteit. Het kan leiden tot een beter begrip van de factoren die productiviteit bevorderen of belemmeren.

Met de komst van de diverse tekstcorpora beschikken we nu over voldoende materiaal om de vaak intuïtieve uitspraken over de productiviteit van een morfologische regel aan te vullen met een waarschijnlijk adequatere verantwoording van de dynamiek van morfologie (en taal in het algemeen). We beschikken nu over empirische gegevens die het ook mogelijk maken om productiviteit en dynamiek meetbaar en modellerbaar te maken. Voor het meten van productiviteit heeft vooral Harald Baayen baanbrekend werk verricht. Voor de modellering van analogie zijn de afgelopen jaren een paar computermodellen ontwikkeld, onder andere de 'Tilburg Memory Based Learner' (TIMBL) en 'Analogical Modeling' (vergelijk Daelemans 2002 voor een vergelijking van de beide modellen). Het laatste is ook vrij succesvol gebruikt om morfologische veranderingen te modelleren. Een uitgangspunt daarbij is (Chapman & Skousen 2005:335): 'Analogical Modeling is not a model to use only when rules fail to describe behavior or change; the model invokes analogy whenever we

produce language.' Analogie wordt dus gezien als constitutief mechanisme voor het synchrone functioneren en (daardoor) ook voor de diachrone veranderingen van taal. Contrastief onderzoek zou hier nog een verdere dimensie aan toe kunnen voegen. Bijzonder interessant lijkt me de vraag of dergelijke analogiemodellen in staat zijn om divergentie en convergentie adequaat te verantwoorden en te voorspellen. De modellering zou in ieder geval zeer nuttig kunnen zijn voor het identificeren en verifiëren van factoren die convergerend of divergerend werken (zowel algemeen alsook taalspecifiek).

De vraag of morfologie in wezen regel- of analogiegestuurd functioneert, krijgt in de literatuur soms bijna ideologische trekken. Met de komst van de constructiegrammatica heeft deze discussie (in gewijzigde vorm) nu ook andere terreinen van de taalkunde bereikt. De combinatie van empirisch onderzoek – ik denk vooral aan corpusonderzoek en experimenteel (psycholinguïstisch) onderzoek – en theoriegestuurde modellering van taal lijkt me geschikt om nu misschien een stap verder te komen in dit debat. Ik denk dat de historisch-vergelijkende taalkunde in dat verband een sleutelpositie zou kunnen toekomen, als we er tenminste in slagen haar te ontdoen van het vaak stoffige imago en van de soms inderdaad wat stoffige benaderingen. Contrasten en overeenkomsten, divergenties en convergenties zijn op zich al buitengewoon interessant en lonen de nauwkeurige analyse en beschrijving. Ze kunnen bovendien vaak dienen als testcase voor theoretische claims en principiële uitspraken over taal en ze kunnen bijdragen om ons inzicht in het functioneren van taal te vergroten. Dit opent, lijkt me, boeiende perspectieven voor verder onderzoek naar de geschiedenis van het Nederlands te midden van de andere Europese talen.

Bibliografie

- Booij, G. (2002). *The morphology of Dutch*. Oxford [etc.]: Oxford University Press. (Oxford linguistics).
- Chapman, D. & R. Skousen (2005). 'Analogical modeling and morphological change: the case of the adjectival negative prefix in English'. In: *English Language and Linguistics*, 9, 2, 333-357.
- Daelemans, W. (2002). 'A comparison of analogical modeling to memory-based language processing'. In: R. Skousen, D. Lonsdale & D.B. Parkinson (eds.). *An exemplar-based approach to language*. Amsterdam [etc.]: John Benjamins, 157-179. (Human cognitive processing 10).
- Gast, V. & M. Hüning (2008). 'V-N compounds in West Germanic'. Lezing, gehouden tijdens de *Fifth International Contrastive Linguistics Conference* (Leuven, juli 2008).
- Haas, W. de & M. Trommelen (1993). *Morfologisch handboek van het Nederlands. Een overzicht van de woordvorming*. 's-Gravenhage: SDU. (Aan het woord 7).
- Haering, C. B. van (1956). *Nederlands tussen Duits en Engels*. Den Haag: Servire. [2^e, geh. herz. dr. [z.j.].]

- Haeseryn, W. [e.a.] (red.) (1997). *Algemene Nederlandse spraakkunst*. 2^e, geh. herz. dr. Groningen [etc.]: Martinus Nijhoff [etc.]. 2 dln.
- Heine, B. & T. Kuteva (2006). *The changing languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press. (Oxford linguistics).
- Hillenius, D. (1986). *Wat kunnen wij van rijke mensen leren?* Amsterdam: Van Oorschot.
- Horst, J. van der & K. van der Horst (1999). *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag [etc.]: Sdu [etc.].
- Hüning, M. (1997). 'Het *tegaan* van een morfologische categorie: over het Middelnederlandse verbaalprefix *te-*'. In: A. van Santen & M. van der Wal (red.). *Taal in tijd en ruimte. Voor Cor van Bree bij zijn afscheid als hoogleraar Historische Taalkunde en Taalvariatie aan de Vakgroep Nederlands van de Rijksuniversiteit Leiden*. Leiden: SNL, 23-35. (SNL-reeks 4).
- Hüning, M. (2000). 'Monica en andere *gates*. Het ontstaan van een morfologisch procédé'. In: *Nederlandse Taalkunde*, 5, 2, 121-132.
- Hüning, M. (2009a, te verschijnen). 'Semantic niches and analogy in word formation. Evidence from contrastive linguistics'. In: *Languages in Contrast*.
- Hüning, M. (2009b, te verschijnen). 'Adjective + Noun constructions between syntax and word formation in Dutch and German'. In: S. Michel & M. Onysko (eds.). *Word formation from cognitive perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hüning, M. & B. Schlücker (2009, te verschijnen). 'Konvergenz und Divergenz in der Wortbildung. Komposition im Niederländischen und im Deutschen'. In: D. Nübling, S. Kürschner & A. Dammel (eds.). *Kontrastive germanistische Linguistik*. Tübingen: Niemeyer.
- Hüning, M. [e.a.] (red.) (2006). *Nederlands tussen Duits en Engels. Handelingen van de workshop op 30 september en 1 oktober 2005 aan de Freie Universität Berlin*. Leiden: SNL. (SNL-reeks 15).
- Loey, A. van (1970). *Schönfelds Historische grammatica van het Nederlands. Klankleer, vormleer, woordvorming*. 8^e [gew.] dr. Zutphen: Thieme.
- Paul, H. (1920). *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Max Niemeyer. (Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft 6). [Nachdruck der 5. Aufl., 1920; 9., unveränderte Aufl., 1975.]
- Rainer, F. (2008, te verschijnen). 'Konvergenz- und Divergenzphänomene in der Romania: Wortbildung'. In: G. Ernst [e.a.] (eds.). *Romanische Sprachgeschichte. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen*. Berlin: de Gruyter. Dl. 3. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 23, 3).
- Santen, A. van (2007). 'Van "tennisarm" naar "iPod-duim". Het woordenboek als begin en einde van woordvorming'. In: F. Moerdijk, A. van Santen & R. Tempelaars (red.). *Leven met woorden. Opstellen aangeboden aan Piet van Sterkenburg bij zijn afscheid als directeur van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie en als hoogleraar Lexicologie aan de Universiteit Leiden*. Leiden: Koninklijke Brill, 423-433.
- Santen, A. van & N. van der Sijs (2006). 'Een historisch-morfologische database'. In: L. Cornips, M. van Oostendorp & G. De Schutter (red.). *Het morfologische landschap van het*

- Nederlands. Gent [etc.]: [Koninklijke Akademie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde [etc.]], 153-168. (*Taal en Tongval*. Themanummer 19).
- Schutter, G. De [e.a.]. (2005). *MAND. Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten*. Amsterdam: Meertens Instituut [etc.]. Dl. 1.
- Sijs, N. van der (1996). *Leenwoordenboek. De invloed van andere talen op het Nederlands*. Den Haag [etc.]: Sdu [etc.].
- Toorn, M.C. van den (1984). 'Van godevolen tot computergestuurd'. In: *Spektator*, 13, 6, 405-416.
- Toorn, M.C. van den (1985). 'Enkele opmerkingen over samenstellingen van het type V+N'. In: *Leuvense Bijdragen*, 74, 363-376.
- Van Dale (2005): T. den Boon & D. Geeraerts; etymologie N. van der Sijs. *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Cd-rom, versie 1.4, op basis van de 14^e editie. Utrecht [etc.]: Van Dale Lexicografie.

Ik grijk en gral nu even vaak, maar vroeger greek ik liever dan dat ik griel

Over regelmatigheden bij sterke werkwoorden

Josien Lalleman & Johanneke Caspers

Summary

An important issue in morphology is the essential difference between rules and regularities: rules are productive in the sense that they can predict linguistic behaviour, whereas regularities can only describe it. With respect to Dutch verbs, this means that the past tense of verbs that are newly introduced into Dutch vocabulary is automatically formed by means of the productive rule. In this article we look into the question whether or not regularities in the class of so-called 'strong' verbs can also predict the behaviour of Dutch native speakers. When confronted with non-existent verbs that resemble strong verbs with clear regular patterns, subjects indeed largely opt for the strong form instead of the weak form as the most pleasant to the ear.

1. Inleiding

In het Nederlands komen, net als in een groot aantal andere talen, twee typen werkwoorden voor: regelmatige en onregelmatige, in de grammaticale traditie ook wel zwakke en sterke werkwoorden, of 'gelykvloeyende' en 'ongelykvloeyende' verba genoemd.

Anderstaligen die Nederlands leren, moeten de vormen van die sterke werkwoorden stuk voor stuk in hun geheugen opslaan, terwijl ze voor de zwakke werkwoorden kunnen volstaan met het toepassen van een regel. Die regel, die wat betreft de vorming van het imperfectum bestaat uit de toevoeging van het suffix *-te/-de* achter de werkwoordsstam, is productief: hij wordt zonder uitzondering toegepast bij nieuwe werkwoorden zoals *mailen* en *skypen*. Daarnaast blijkt de kracht van deze regel ook uit het grote aantal overgeneralisaties zoals *koopte* en *loopte* bij kinderen, zonder dat corrigerende ouders daar veel verandering in aan kunnen brengen en uit het feit dat in de loop van de tijd steeds meer sterke werkwoorden zwak vervoegd worden. *Lachte*, *verraadde*, *vaarde* en *waaide* zijn bijvoorbeeld geheel ingeburgerd, en nemen óf de plaats in van de sterke vorm, zoals bij *lachte*, óf bestaan ernaast, zoals bij *verried*, *voer* en *woei* (Vosters 2008).

Maar ook bij sterke werkwoorden zijn regelmatigheden te signaleren die samenhangen met oorspronkelijke klasseonderscheidingen. Zo bestaat er een grote groep werkwoorden met het patroon *ij/ee*: *blijken-bleek*, *schijnen-scheen*, *krijgen-kreeg*, *schrijven-schreef*, et cetera. Maar in tegenstelling tot de suffigeringsregel is dit patroon niet productief: bij nieuw gevormde werkwoorden zien we nooit een klinkerwisseling in het imperfectum optreden. Dit gegeven bracht Dik ertoe om een strikt onderscheid te maken tussen 'regels' en 'regelmatigheden', waarbij alleen regels voorspellende waarde zouden hebben (Dik 1981:49). Met andere woorden, het essentiële verschil tussen de productieve regel bij zwakke werkwoorden en de regelmaat bij een paar groepen sterke werkwoorden zit hem in het feit dat de verleden tijd